

POSREDOVANJE SLOVENSKE LITERATURE V NEMŠKI GOVORNI PROSTOR IN DVOJEZIČNO ZALOŽNIŠTVO NA KOROŠKEM

Erwin Köstler, Andrej Leben

Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität Graz, Gradec

UDK 655.4/.5(436.5):821.163.6.03"19/20"

UDK 81'255.4=163.6=112.2

Prispevek obravnava tržne pogoje, vlogo in pomen avstrijskih založb glede posredovanja slovenske literature v nemški govorni prostor. Predstavljeni so kvantitativna razsežnost prevajalske dejavnosti v preteklih 35 letih ter nekateri dosežki pri promociji slovenske literature v medijih in na nemškem knjižnem trgu, ki ga s prevodi oskrbujejo predvsem dvojezične založbe Drava, Mohorjeva in Wieser.

založništvo, Avstrija, Koroška, literarni prevod

The article deals with the role and significance of the bilingual publishing houses of Carinthia – Drava, Mohorjeva and Wieser – for the supply of the German-speaking book market with Slovene literature. Considering market conditions, we will look on the quantities of translated literature in the last 35 years as well as on some striking achievements in the promotion of Slovene literature to the wider German-speaking public.

publishers, Austria, Carinthia, literary translation

Knjigotržni pogoji prevajalske dejavnosti

V zadnjih letih je v Avstriji izšlo kar nekaj razprav, ki se lotevajo v akademskem vsakdanu nekoliko zanemarjene teme knjižne produkcije in distribucije. Od 70. let prejšnjega stoletja naprej se splošni pojavi monopolizma velikih podjetij na področju knjigotrštva začenjajo odražati tudi v avstrijskem založništvu. Manjša podjetja so bila še posebej izpostavljena pritisku nemških založniških hiš, vrsto renomiranih založb so prevzela večja domača oz. državna podjetja ali nemški koncerni (Monz 1996: 3–4). Državna založba (Bundesverlag), leta 1999 še med stotimi najmočnejšimi založniškimi hišami v nemškem govornem prostoru, je bila ukinjena leta 2002 (Moser 2009: 384). Proces prestrukturiranja zadeva predvsem knjigotrštvo. Veletrgovine z velikimi prodajnimi površinami in množično ponudbo vse bolj izpodrivajo srednje velike knjigarne ter knjige za prodajo izbirajo tako, da od založnikov za prostor na knjižnih policah zahtevajo izdatne najemnine in premije za odprtje novih podružnic (Blaha 2011: 67–69). Predstavnikov majhnih, od koncernov neodvisnih založb v podružnicah velikih knjigotrških verig ne sprejemajo več oz. jih sprejemajo le proti plačilu; založbe morajo biti npr. pripravljene v hišnih glasilih plačevati oglase (Blaha 2011: 101). Ker manjše in neodvisne založbe ponavadi nimajo denarja za redno in obširno

oglaševanje v medijih, so odvisne od drugih strategij. Poleg tega je avstrijska založniška scena pri promociji avstrijske literature tudi na domačem trgu izpostavljena močnejšim nemškimi tekmečem. Ker v Avstriji ni velike mednarodno konkurenčne literarne založbe, tipična kariera uspešnega avtorja slej ko prej vodi od avstrijske založbe, s katero se uveljavi, prek srednje velike nemške založbe do nemške vele-založbe – če so se njegove knjige dobro prodajale in se obeta uspešnica ali če avtor dobi kako prestižno mednarodno nagrado (Moser 2009: 383).

Vse to ponazarja, da ima celotno avstrijsko založništvo na nemškem knjižnem trgu obrobni položaj, vsaj kar zadeva gospodarsko konkurenčnost. Težave, s katerimi se sooča, so enake kot pri vseh manjših in neodvisnih založbah, tudi nemških. Da pod pogoji kapitalističnega izpodrivanja vendarle vztraja vrsta manjših založb in da je avstrijska založniška scena v bistvu ohranila svojo pestro strukturo (Blaha 2011: 72), je znak, da poleg ekonomskih obstajajo še drugi dejavniki, ki odločajo o vidnosti založniških prizadevanj in jih bo treba šteti med moči in prednosti manjših založb. Situacija namreč ni takšna, da bi bile te založbe v boju za pozornost brez vsakršnih možnosti.

Fiksna maloprodajna cena za knjige (*Buchpreisbindung*) tako v Nemčiji kot v Avstriji krepi neodvisni segment na knjižnem trgu (Blaha 2011: 58). Avstrijska država subvencionira neodvisne založbe (*Verlagsförderung*) in s tem aktivno podpira nekomercialno založniško dejavnost.¹ Največ pa prispeva sam založnik, ki si ugled pridobi s profiliranim programom (Stiglhuber 2011: 91) in trajnim obdelovanjem nekega literarnega težišča, ki bi v programu neke vele-založbe verjetno ostalo bolj na robu, če že ne bi utonilo v nepreračunljivem valovanju konjunktura.

Dvojna narava knjige kot tržno blago na eni in kot kulturna vrednota na drugi strani se odraža tudi v segmentiranju znotraj knjigotrštva. Medtem ko velike verige vse bolj izpodrivajo srednje velike knjigarne v prekariat, je namreč opaziti, da se je prodaja v majhnih, specializiranih knjigarnah, ki dobro skrbijo za svoje stalne stranke, povečala (Blaha 2011: 32–33). Okrepila se torej ni samo prodaja množičnih knjig, ampak tudi težnja h kupovanju nekomercialne literature. Od možnosti pozicioniranja v nekomercialnem segmentu profitirajo seveda tudi manjše in neodvisne založbe, ki so deloma organizirane v distribucijskih skupnostih in kooperacijah ter s tem spet podpirajo obstoj neodvisne knjižne ponudbe (v Avstriji npr. delovna skupnost ARGE Privatverlage, kateri pripadata tudi dvojezični založbi Drava in Wieser). Pomembna za njihovo gospodarsko preživetje je tudi neposredna distribucija knjig, pri kateri danes seveda znatno vlogo igra spletna dejavnost založb (Blaha 2011: 118–119).

Na poti k načrtni promociji slovenske prevodne literature

Med razmeroma maloštevilnimi leposlovnimi založbami v Avstriji² dvojezične založbe Drava, Mohorjeva in Wieser izstopajo kot posredovalke slovenske literature v nemški govorni prostor. J. Stiglhuber (2011: 160–163) jih vodi kot neodvisne založbe

¹ Podpora, ki je namenjena produkciji, distribuciji in marketingu, ne pa preživetju podjetij, je leta 2008 prejelo okoli 50 avstrijskih založb (Walton 2013: 49–51, Stiglhuber 2011: 165–166).

z razmeroma visokim številom dobavljivih naslovov (med 300 in 450, podatki so veljavni za avgust 2010), s partnerji za distribucijo v Avstriji, Nemčiji in Švici ter z znatno državno podporo za produkcijo in promocijo knjig (prav tam: 165). S svojimi medkulturnimi programi in tematskimi težišči, od novejše regionalne zgodovine in pričevanj do promocije ter strokovne obravnave izvirne slovenske literature, s pospeševanjem prevajalske dejavnosti, ki zajema tudi prevode iz drugih jezikov (zlasti pri Wieserju praktično celo vzhodno- in jugovzhodno evropsko področje) ter s številnimi predstavitvami svojih knjig sodijo te založbe med zelo vidne na založniški sceni. Medtem ko ima Mohorjeva bolj konvencionalen program, čeprav ne izključno, veljata Drava in Wieser za inovativni založbi z večjo prepoznavnostjo na nadregionalni in mednarodni ravni. Zlasti ti dve založbi sta pri posredovanju slovenske literature v nemški govorni prostor opravili pionirsko delo ter dali merodajne impulze za neprekinjeno in sistematično prevajanje slovenske literature.

Leta 1980, ko je Lojze Wieser prevzel Dravo in jo začel iz politične tiskarne preoblikovati v založbo v pravem pomenu besede, je bila slovenska literatura v nemškem govornem prostoru še neznanka. V večjem obsegu so jo začeli prevajati šele po drugi svetovni vojni. *Bibliografija knjižnih prevodov slovenske literature v nemščino* (Vavti 2006) za obdobje od leta 1945 do 1979 kaže vsega 97 avtorskih naslovov (brez antologij), od katerih večina ni pustila sledi, bodisi zaradi same časovne distance ali zaprtega načina objave bodisi iz sistemskih razlogov (npr. prevodi v 60. letih v Nemški demokratični republiki). Posamezni odmevnejši dogodki, kot npr. izid Šalamunovih pesmi pri založbi Suhrkamp leta 1972, potrjujejo pravilo, da je bila slovenska literatura sicer bolj ali manj spregledana. O redni preskrbi nemške literarne javnosti s prevodi slovenske literature, profesionalizaciji prevajalske dejavnosti ali o založniku, ki bi se specializiral za slovensko literaturo, v tem obdobju ne moremo govoriti.

Strmo povečevanje števila knjižnih objav in vidno širitev nabora prevedenih avtorjev je opaziti od zgodnjih 80. let prejšnjega stoletja naprej. Pri tem igrajo dvojezične založbe na Koroškem odločilno vlogo. Ko v *Bibliografiji* (Vavti 2006) preštejemo posamezne naslove med letoma 1980 in 1989 (spet brez antologij), ugotovimo, da je v tem desetletju izšlo skoraj enako število knjižnih naslovov kot v vseh 35 letih prej, namreč 92. Knjige je v tem obdobju založilo 29 založb: 15 avstrijskih in devet nemških, dve v Sloveniji in ena v Italiji; dve knjigi sta izšli v samozaložbi. Treba je opozoriti, da 24 knjižnih enot, ki jih je leta 1985 izdala münchenska založba Pawlak, ni pokazatelj dejanskega razmaha prevajalske dejavnosti, saj je šlo za otroške knjižice v obsegu od 12 do 32 strani in za enkratno organizirano dejavnost. Če prevodno literaturo analiziramo glede na žanre in obseg, vidimo, da znatno narašča delež proze. 25 od 29 udeleženih založb je izdalo skupaj 37 enot, posamične pa največ do tri. Ne glede na omenjenih 24 enot pri Pawlaku torej ostane 31 naslovov, ki so izšli

2 J. Stiglhuber (2011: 64–65) jih je za leto 2008 na podlagi podatkov *Verlagsführer Österreich* naštel le 135. Gre za založbe s stalno literarno produkcijo, ki so registrirane in zastopane na seznamu dobavljivih naslovov.

pri štirih avstrijskih založbah: šest pri založbi Styria (pet od njih je aforizmov in satir Žarka Petana), šest pri Mohorjevi, tri pri šele leta 1987 ustanovljeni založbi Wieser, kar 16 pa pri Dravi, in sicer večinoma proza.

Še bolj zgovorna je statistika za desetletje 1990–1999: pri 28 založbah je izšla 101 knjiga – 15 v Avstriji, pet v Nemčiji, šest v Sloveniji, ena v Italiji, ena v samozaložbi. Med njimi je 24 založb izdalo po eno do tri knjige, skupaj 35. Od ostalih 66 knjig jih je pet izdala graška Styria (izključno Žarka Petana), 61 pa tri dvojezične založbe na Koroškem: Wieser 24, Mohorjeva 21, Drava 16.

Za naslednje desetletje imamo podatke zbrane samo do leta 2007 (Vavti 2008). V teh osmih letih štejejo kar 128 posameznih naslovov pri 34 založbah (19 v Avstriji, po sedem v Nemčiji in Sloveniji, ena na Hrvaškem). 27 založb je izdalo skupaj 38 knjig, 90 naslovov pa sedem avstrijskih založb, in sicer: Edition Atelier (4), Folio (6), Edition Korrespondenzen (8), Kitab (12), Wieser (13), Mohorjeva (19) in Drava (28). V tem obdobju je torej opaziti nove založbe, ki so v svoje programe začele uvrščati tudi slovensko literaturo. Ker je dejansko rasla tudi produkcija dvojezičnih založb na Koroškem, lahko govorimo o splošnem naraščanju povpraševanja po slovenski literaturi in o uveljavitvi tega segmenta, ki se je premočrtno razvijal od zgodnjih 80. let prejšnjega stoletja naprej. Za obdobje po letu 2007 žal še nimamo zbranih podatkov.

Pomen koroških dvojezičnih založb za posredovanje slovenske literature

Začetek sistematičnega prevajanja slovenske literature v nemščino sovpada s kulturnopolitičnim samoozaveščanjem koroških Slovencev, ki je med drugim plod dvajsetletnega delovanja revije *Mladje* in se navzven kaže s prodorom Florjana Lipuša na nemški knjižni trg ter nastankom prave založniške scene pri koroških Slovencih.³ Že leta 1980 je Drava s prevodom spominov Karla Prušnika – Gašperja *Gemsens auf der Lawine* dala signal za samozavestno predstavitev odporniškega izročila (samo do leta 1985 je bil že trikrat ponatisnjen). Če pogledamo ožje literarno področje, se kulturna samozavest najprej manifestira v prevodih slovenskih klasikov (F. Prešerna, F. Levstika, I. Cankarja, P. Voranca, C. Kosmača), ki jih je Drava založila po letu 1983. V želji izogniti se statusu kulturne manjvrednosti je Wieser nameraval Dravo preoblikovati v inovativno majhno založbo, ki naj bi avtorjem utirala pot do velikih založb. Tako je med drugim zasnoval založniški program v nemščini, ki naj bi ustrezal pričakovani tržni dinamiki (Leben 2003: 23). Leta 1987 je Wieser ustanovil lastno, od političnih organizacij neodvisno založbo. Pozornost je pritegnila s posredovanjem vzhodnosrednjeevropskih in jugovzhodnoevropskih literatur, pa tudi vrsto znanih avstrijskih avtorjev in avtoric. Za svoje delovanje je bil Wieser odlikovan v Avstriji in Sloveniji, kot začetnik sistematičnega posredovanja literatur *prodirajočih robov* Evrope pa je še naprej oral ledino tudi za slovensko literaturo. Pri Wieserju je Drago Jančar doživel svoj prodor na nemški trg, tam je izšlo tudi zbrano delo Florjana Lipuša

³ Mednarodni uspeh romana *Der Zögling Tjaž*, ki je leta 1981 prvič izšel pri salzburški založbi Residenz v prevodu Helge Mračnikar in Petra Handkeja (leta 1984 tudi kot žepna izdaja pri založbi Suhrkamp), ima pri tem poseben pomen, saj je širšo nemško javnost na mah opozoril na koroško slovensko literaturo.

v nemščini (z licenčnimi izdajami pri Suhrkampu). Poleg proze (med drugim J. Virk, P. Voranc) in lirike (S. Kosovel, M. Krese, C. Lipuš, D. Zajc idr.) so pri njem izšla tudi dramska besedila (D. Jovanovič, G. Strniša, R. Šeligo) in eseji (npr. A. Debeljak). *Europa erlesen* je Wieserjeva mednarodno zelo uspešna serija, ki promovira in kontekstualizira tudi slovenska besedila. Wieser je eden od medijsko najbolj dejavnih in prepoznavnih založnikov v Avstriji (prim. njegovo uspešno večdelno televizijsko serijo *Der Geschmack Europas*, ki jo od leta 2013 predvajajo na programih ORF in 3-sat).

Založba Drava se je po odhodu Wieserja v poznih 80. letih prejšnjega stoletja dokončno uveljavila kot literarna založba. Med prevedenimi avtorji poleg M. Haderlap, M. Hartman, J. Messnerja in številnih koroških slovenskih avtorjev spominske literature najdemo še I. Cankarja, F. Frančiča, Z. Hočevarja, S. Kosovela, L. Kovačiča, M. Krese, S. Preglja, A. Skubica, I. Torkarja in V. Žabota. Z izdajo izbranih Cankarjevih del v nemščini (od leta 1994 je izšlo 14 knjig) jim je uspelo promovirati slovenskega klasika, ki ima vpliv tudi na sodobno avstrijsko literaturo. Naj kot vidnejši primer omenimo zbornik K. M. Gauša *Im Wald der Metropolen* (Zsolnay 2010), v katerem sta Ivanu Cankarju posvečena kar dva eseja. Lojze Kovačič je bil avgusta 2004 na samem vrhu seznama najboljših knjig avstrijske radiotelevizije (Bestenliste ORF), kjer je ostal več mesecev (www.ots.at). Franjo Frančič je bil leta 2005 predstavljen na avstrijskem radiu Ö1 v renomirani seriji *Tonspuren*, 40-minutno oddajo (*feature*) pa so decembra naslednjega leta ponovili (Köstler 2005).

Mohorjeva založba ima profiliran nemški knjižni program, kakršnega imata tudi Wieser in Drava, je na področju prevodne literature iz slovenščine v nemščino dejavna predvsem od leta 1990 naprej. S knjižno zbirko *Austriaca* pa v slovenski govorni prostor že od leta 1989 posreduje tudi prozna dela avstrijskih avtorjev (I. Bachmann, T. Bernhard, E. Canetti, E. Hackl, E. Jelinek, R. Musil, J. Winkler, S. Zweig idr.). Skupaj z Dravo in Wieserjem sodeluje pri dolgoročnem prevajalskem in izdajateljskem projektu *Slowenische Bibliothek*, ki naj bi pri posredovanju slovenske literature zapolnil zgodovinske vrzeli (Köstler 2014). Leta 2013 je izšlo prvih pet knjig. Predstavljene in recenzirane so bile na avstrijskem radiu in televiziji, med drugim na ORF, Deutschlandradio, v feljtonih *Neue Zürcher Zeitung* in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Posebno Vitomil Zupan, ki je doživel nemški prevajalski prvenec, je bil sprejet kot pravo odkritje (Plath 2013, Schenkel 2013).

Knjige dvojezičnih založb na Koroškem so torej v nemški literarni javnosti opažene in vanjo dobro umeščene. Za nadaljnji razvoj prevajalske dejavnosti je odločilno, da tudi mladi prevajalci in prevajalke iz Avstrije in Nemčije najdejo pogoje ter priložnosti za nadaljnje delo in za profesionalizacijo svojega poklica. Kar štirje prevajalci (K. D. Olof, E. Köstler, F. Hafner, J. Strutz), vsi tesno povezani z dejavnostjo dvojezičnih založb, so bili za svoje prevode slovenske literature odlikovani z avstrijsko državno nagrado. S tem Avstrija priznava kulturnopolitično vrednost in prestiž dejavnosti, ki jo je dolgo zaznamovala amaterska poljubnost. Danes pa je prek delovanja dvojezičnih založb na Koroškem postala pravi ponos avstrijske kulture.

Da to pozitivno deluje na prepoznavnost in trajno prisotnost slovenske literature v integrirani nemški javnosti, verjetno ni treba posebej poudarjati.

V Sloveniji se tu in tam vendarle pojavljajo mnenja, ki kažejo na omalovaževalen odnos do dvojezičnih založb na Koroškem. Razumljivo bi bilo, da posamezniki glede na slovensko majhnost manjšinskim založbam ne pripisujejo posebne prodornosti pri posredovanju slovenske literature v dominantni nemški prostor – a podatki kažejo nasprotno. S pragmatičnega vidika je seveda želja, da bi se prevajanje in posredovanje književnosti vsestransko razširilo v korist *vseh* udeležениh, več kot razumljiva, vendar kaže, da veliki nemški založniki še ne vidijo prave potrebe po programiranem posredovanju slovenske literature. Trenutno gre za segment, ki ga pokrivajo dvojezične založbe, za katere pa bi – glede na povedano – težko rekli, da *ovirajo* prodor slovenske literature na nemški trg. Na to je namreč pred leti namignil Aleš Šteger, ko je govoril o Avstriji kot o nekakšni »tamponski coni« med Slovenijo in Nemčijo, in to v škodo slovenski literaturi, ki so jo »širšemu nemškemu območju posredovali le deloma« (Simčič 2007).

Sklep

Skušali smo odgovoriti le na nekatera vprašanja v zvezi z Avstrijo kot posrednico slovenske literature v nemški govorni prostor in izpostaviti delovanje dvojezičnih založb na Koroškem, ki niso toliko odvisne od konjunktur knjižnega trga. Kakor je utemeljena želja, da bi se prevajalska dejavnost razširila na več (tudi večjih) založb, je še posebej pomembno njihovo programsko posredovanje kakovostnih in raznovrstnih branj, s katerimi skrbijo za prepoznavnost slovenske literature med nemško govorečimi bralci in tako tudi ustvarijo pogoje za prodor posameznih slovenskih avtorjev.

Literatura

- BLAHA, Barbara, 2011: *Von Riesen und Zwergen. Zum Strukturwandel im verbreitenden Buchhandel in Deutschland und Österreich*. Boizenburg: Hülsbusch.
- KÖSTLER, Erwin, 2005: Die Begabung ist auch ein Stück Hölle. Der slowenische Schriftsteller Franjo Frančič. *Tonspuren. Hörbilder zur Literatur*, ORF/Ö1, 27. in 29. 5. 2005.
- KÖSTLER, Erwin, 2014: Zur Intensivierung der Vermittlung slowenischer Literatur in den deutschsprachigen Raum. Andreas Leben, Martina Orožen, Erich Prunč (ur.): *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik/Prispevki k meddisciplinarni slovenistiki. Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam. 251–257.
- LEBEN, Andrej, 2003: *Drava – fünfzig Jahre und mehr. Drava – petdeset let in več*. Klagenfurt, Celovec: Drava.
- MONZ, Alexandra, 1996: *»Und wenn sie nicht gestorben sind ...«. Eine Bestandsaufnahme zur Situation von Kleinverlagen in Österreich und deren Sterbefälle in den Jahren 1975–1995*. Diplomsko delo. Wien.
- MOSER, Doris, ³2009: Erbarmungswürdig hervorragend. Literarisches Leben zwischen Kulturnation und Künstlersozialversicherung. Heinz Ludwig Arnold in Matthias Beilein (ur.): *Literaturbetrieb in Deutschland*. München: edition text und kritik. 375–409.
- PLATH, Jörg, 2013: Kleine Literatur mit großen Autoren. Die ersten fünf Bände der neuen »Slowenischen Bibliothek« zeugen von einer reichen Tradition. *Neue Zürcher Zeitung*, 29. 6. 2013. 28.

- SCHENKEL, Elmar, 2013: Was für ein Zwiegeschrei. Vitomil Zupans Meisterroman »Reise ans Ende des Frühlings«. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15. 11. 2013. 36.
- SIMČIČ PLAHUTA, Valentina, 2007: Založba Suhrkamp. Slovenska literatura v Nemčiji. *Delo*, 26. 1. 2007. 23.
- Slowene Lojze Kovacic führt ORF-Bestenliste – August: www.ots.at/presseaussendung/OTS_20040726_OTS0097/slowene-lojze-kovacic-fuehrt-orf-bestenliste-august-an
- STIGLHUBER, Johanna, 2011: *Macht und Ohnmacht der Unabhängigen. Independent-Verlage und ihre Verortung*. Boizenburg: Hülsbusch.
- VAVTI, Stojan, 2006: *Bibliographie der Buchübersetzungen slowenischer Literatur ins Deutsche/ Bibliografija knjižnih prevodov slovenske literature v nemščino*. Uredil Andrej Leben. Ljubljana: Center za slovensko književnost.
- VAVTI, Stojan, 2008: *Bibliographie der Buchübersetzungen slowenischer Literatur ins Deutsche seit 1991*. Uredila Andrej Leben in Aleksander Studen-Kirchner. Ljubljana: Center za slovensko književnost.
- WALTON, Emily, 2013: *Die Situation von Kleinverlagen in Österreich seit 1995. Erfolgsbeispiele, Sterbefälle, Eintagsfliegen*. Magistrsko delo. Wien.